

שיטת הרמב"ם בספק ספיקא לחומרא בדרבנן

פתיחה

ידוע הכלל ההלכתי הקובע שספק דרבנן לקולא. מקורו של כלל זה בדברי ר' יהושע בן קרחה (עבודה זרה ז ע"א), המדבר על שני חכמים שנחלקו זה על זה ואין אתה יודע להיכן הדין נוטה, וקבע שבשל תורה יש ללכת אחר המחמיר בשל סופרים אחר המקל. הרמב"ם (הלכות ממרים, פרק א, הלכה ה) ועוד ראשונים הביאו דברים אלו להלכה, והפוסקים למדו מזה שהוא הדין בכל ספק דרבנן. מאמר זה יעסוק בשאלה מה הדין לפי הרמב"ם במקום שיש ספק ספיקא לחומרא בדין דרבנן, אם דינו כספק דרבנן רגיל, ויש להקל בו, או שצדדי החומרא מכריעים את הספק לחומרא.

א. דברי הרמב"ם בעניין הפלגה בנהרות בשבת

בספר שער המלך (הלכות מקוואות, פרק י, הלכה ו, כלל ה, ד"ה ואף) מוכיח מדברי הרמב"ם בתשובתו שדעתו להקל בנידון דידן, שהרי התיר להפליג בשבת בנהרות שיש ספק אם הם גבוהים עשרה טפחים. לכאורה, יש כאן ספק ספיקא לחומרא: אולי האדם נמצא למטה מעשרה וחל עליו איסור תחומין, ואם תמצא לומר שהוא למעלה מעשרה, הגמרא (עירובין מג ע"ב) הסתפקה בשאלה האם יש תחומין גם למעלה מעשרה ולא הכריעה. ולמרות זאת הרמב"ם היקל, ועל כרחנו משום שסבר שגם ספק כזה נכלל בדין דספק דרבנן לקולא.

אולם דבריו נסמכים על תשובת הרמב"ם כפי שהובאה בקיצור במגיד משנה (הלכות שבת, פרק כז, הלכה ג), ולא על התשובה המקורית. התשובה תורגמה ונדפסה במלואה בשו"ת הרמב"ם (מהדורת בלאו, סימן שח), ותורגמה פעם נוספת וביתר דיוק ע"י הגר"י קאפח זצ"ל במסגרת חיבורו על הרמב"ם (הלכות שבת, שם, אות ה, עמ' תקעד¹), ובנוסף זה כתוב:

1 במקום אחר (הלכות טומאת מת, פרק ט, אות טז) עמד הגר"י קאפח על כך שאף הראיה שהביאו הר"ן (שו"ת סימן ג) ופוסקים אחרים להוכיח שספק דאורייתא מדאורייתא לקולא, מהיתר ספק ממזר לבוא בקהל (קידושין עג ע"א), מקורה בתשובת הרמב"ם שלא עמדה לפניהם (סימן שי במהדורת בלאו, שתורגמה אף היא שנית בהמשך הערתו של הגר"י קאפח על הלכות שבת שם, עמ' תקעה ואילך). ועיין עוד בדבריו

אבל המים שגבהם עשרה טפחים או יותר, ההליכה על גבם מותרת בשבת, לפי שאין אסור תחומין למעלה מעשרה בכרמלית. ומפני זה היה מותר ללכת בימים המלוחים תמיד, באיזה אופן שיהיו. והשאלה שנסתפקה בתלמוד אם יש תחומין למעלה מעשרה או לאו, הוא ביבשה, כמו שנתבאר שם, אבל אויר הים, כלומר אויר כרמלית, לא שייך בו אסור תחומין למעלה מעשרה.

ההסתמכות על הטיעון שבכרמלית ודאי אין תחומין למעלה מעשרה כגורם להקל מפקיעה את האפשרות ללמוד מדברי הרמב"ם שהוא מקל בספק ספקא לחומרא בדרבנן, שהרי צירף בדבריו שיקול נוסף להקל. יתרה מזו, טוען הגר"מ לוי (יוסף דעת, סימן יג, אות ד), שזו ראייה לסתור, שהרי לא הקל הרמב"ם אלא משום שמדובר בים, אך ביבשה היה מחמיר, משום שיש ספק ספקא להחמיר. אמנם נראה שאין דבריו מוכרחים, שהרי הרמב"ם האריך בתשובתו לבסס את ההיתר, ודרכו של פוסק היא שאם יש לו כמה טיעונים להקל, הוא מביא את כולם, גם אם אליבא דאמת היה ניתן להסתפק במקצתם. לכן נראה שאין ללמוד מדברי הרמב"ם הללו לנידון דידן, לא לאיסור ולא להיתר.

ב. דברי הרמב"ם בעניין ספק בטבילה בטומאה בדרבנן

והנה נאמר במשנה (מקואות פרק ב, משנה ב):

בטומאה קלה, כגון אכל אוכלים טמאים ושתה משקין טמאים, בא ראשו ורובו במים שאובים, או שנפלו על ראשו ועל רובו שלשה לוגין מים שאובין, וירד לטבול, ספק טבל ספק לא טבל, אפילו טבל, ספק יש בו ארבעים סאה ספק אין בו, שני מקואות אחד יש בו ארבעים סאה ואחד שאין בו, טבל באחד מהן ואינו יודע באיזה מהן טבל – ספיקו טהור.

הרמב"ם מביא דין זה בלשון זה:

הטמא שירד לטבול, ספק טבל ספק לא טבל, ואפילו טבל, ספק יש בו ארבעים סאה ספק אין בו, שני מקואות אחד יש בו ארבעים סאה ואחד אין בו וטבל באחד מהן ואין ידוע באיזה מהן טבל, ספיקו טמא, לפי שהטמא בחזקתו, עד שיוודע שטבל כראוי. וכן מקוה שנמדד ונמצא חסר, בין שהיה המקוה ברשות הרבים בין שהיה ברשות היחיד, כל הטהרות שנעשו על גביו למפרע טמאות, עד שיוודע זמן שנמדד בו והיה שלם. במה דברים אמורים? כשהיתה הטבילה מטומאה חמורה. אבל אם טבל מטומאה קלה, כגון שאכל אוכלין טמאין או שתה משקין טמאין או בא ראשו ורובו במים שאובין או שנפלו על ראשו ועל

(הלכות איסורי ביאה, פרק טו, אות כט), שהוא מבאר שם מדוע הרמב"ם נוקט לשון "מעלה ביוחסין" כשהוא מביא את הדין האומר שספק ממזר אסור מדרבנן.

רובו שלשת לוגין מים שאובין, הואיל ועיקר דברים אלו מדבריהן, הרי ספיקו טהור, כמו שביארנו. ואף על פי שנסתפק לו אם טבל או לא טבל או שנמצא המקוה חסר לאחר זמן וכיוצא בספיקות אלו – הרי זה טהור.

ביוסף דעת (שם, אות ה), מביא ראייה מדברי הרמב"ם שדעתו להחמיר בספק ספיקא לחומרא בטומאה בדרבנן, שהרי לא כתב שהוא טהור אף כשהספקות מצטרפים זה לזה, כמו שכתב הרע"ב בפירושו למשנה זו, אלא הבין שהוא טהור רק כשכל אחד מן הספקות מתעורר לבדו.

אמנם נראה שיש לדון על ראייה זו משני צדדים. ראשית, ייתכן שהסיבה שהרמב"ם הבין דמילי מילי קתני אינה הכרח הלכתי, אלא שמקרה של צירוף כל הספקות הוא רחוק מאוד ואינו מצוי, ולכן העדיף לפרש את המשנה באופן היותר פשוט ומצוי. שנית, הרמב"ם כותב להדיא שבסתם טמא אין להקל, משום שהוא בחזקת טומאה, ובכלל זה מי שטמא בטומאה בדרבנן, ורק ב"טומאה קלה" יש להקל (ראה שערי מקוואות, סימן רא, ס"ק רצו, ובמקורות שצינינו שם). ואמנם המשנה למלך (הלכות שאר הטמאות, פרק ח, הלכה ה) סובר שדעת הרמב"ם להחמיר בספק ספיקא לחומרא בדרבנן, ואף על פי כן לא ראה בדברי הרמב"ם ראייה לדבריו, אף על פי שהביא אותם.

ג. דברי הרמב"ם בעניין בשר פסח שיצא מן הבית

הרמב"ם אומר (הלכות שאר הטמאות, פרק ח, הלכה ה):

בשר קודש שיצא חוץ למחיצתו – הרי הוא ספק אם מטמא את הידים או לא, לפיכך אינו מטמא, שספק טומאת הידים טהור, כמו שיתבאר. ואם בשר פסח שיצא חוץ לבית הוא – הרי הוא טהור. בני חבורה זריזין הן.

"משנה למלך" על אתר מתקשה בהבנת הסיפא שבדברי הרמב"ם: אם בכל בשר קודש ההכרעה היא שאינו מטמא, מה ראה הרמב"ם להשמיענו שגם בשר הפסח טהור? ויישב זאת בנפקא מינה בספק ספיקא לחומרא, כגון שהוא מסופק אם נגע בבשר פיגול או בבשר קודש שיצא חוץ למחיצתו, שיש להחמיר בכל בשר קודש, ורק בבשר הפסח יש להקל.

"שער המלך" (שם) דוחה את ראיתו וטוען שיש הבדל בין הפסח לבין שאר הקודשים בשאלת הכניסה לכתחילה לספק טומאה. בשאר קודשים, אסור להיכנס לכתחילה לספק, ורק אם נגע בבשר שיצא נאמר הדין שהוא טהור, ואילו בפסח מותר לכתחילה לגעת בבשר שיצא. וכן כתבו עוד מן האחרונים. אולם יש לציין כי גם בשאר קודשים יש ממד של לכתחילה, שהאדם שנגע בבשר הולך ואוכל קודשים או נכנס למקדש, ואם זה הותר, מהיכי תיתי שנאסרה דווקא הנגיעה בבשר.

אמנם נראה שיש לדחות ראיה זו באופן אחר. ויש להקדים ולומר שלכאורה דברי הרמב"ם אינם מובנים, כיוון שפתח בספק שיש על טומאת הבשר וסיים בספק ידיים. ולכאורה היה לו להקל, בגלל שעצם הספק על טומאת הבשר הוא ספק בדרבנן, בין אם מדובר בידיים שנגעו בו בין אם מדובר בקודשים שנגעו בו. ומן העובדה שתלה את הספק בשספק טומאת ידיים טהור, נראה שהספק בבשר לא נפשט לקולא. והיינו משום שבטומאה וטהרה לא נאמר הכלל דספק דרבנן לקולא, אלא נאמר שברשות היחיד ספקו טמא וברשות הרבים ספקו טהור, כמו ששנינו (טהרות, פרק ד, משנה ה):

על ששה ספיקות שורפין את התרומה: על ספק בית הפרס, ועל ספק עפר הבא מארץ העמים, על ספק בגדי עם הארץ, ועל ספק כלים הנמצאין, על ספק הרוקין הנמצאין, על ספק מי רגלי אדם שהן כנגד מי רגלי בהמה. על ודאי מגען שהוא ספק טומאתן, שורפין את התרומה. ר' יוסי אומר: אף על ספק מגען ברשות היחיד. וחכמים אומרים: ברשות היחיד תולין, וברשות הרבים טהור.

והרי ברור שרוב הספקות הללו הם ספקות בדרבנן, ובכל זאת טימאו אותם חכמים ברשות היחיד, ורק בספק ספקא לקולא, הורו לתלות ברשות היחיד. לפיכך נראה שאף בנידון דבשר שיצא חוץ למחיצתו, לא חל הכלל דספק בדרבנן לקולא, ואם נגע בקודשים, טימא אותם, ורק בטומאת ידיים הקלו. וכעין זה כתבו "קרן אורה" (זבחים כו ע"א, ד"ה והראב"ד) ועוד כמה מן האחרונים.

ד. דברי הרמב"ם בעניין קופות של תרומה

עוד כתב הרמב"ם (הלכות תרומות, פרק יג, הלכה יג):

שתי קופות, אחת של תרומה ואחת של חולין, ואין ידוע אי זו היא, או שנפלה סאה של תרומה לתוך אחת מהן, ואין ידוע להיכן נפלה, ואחר כך נפלה אחת משתי קופות לתוך החולין – אינה מדמעתן.

והוכיח מכאן "שער המלך" (שם) שיש להקל בספק ספקא לחומרא בדרבנן, שהרי מלשון הרמב"ם נראה שמה שכתב "או שנפלה סאה של תרומה לתוך אחת מהן" מוסב על אותן שתי קופות שברישא של דבריו:

וקמ"ל רבינו דאע"ג דהשתא איכא לספוקי תרי ספקות לחומרא: שמא של תרומה נפלה, ואת"ל של חולין נפלה, שמא באותה סאה של תרומה נפלה לתוך קופה של חולין, אפילו הכי אמרינן ספק דרבנן לקולא.

אמנם שמעתי מהגאון רבי רועי סיטון שליט"א שגם את הראיה הזו יש לדחות, שהרי כניסת התרומה לתערובת קלה יותר מסתם ספק, דהא איכא רוב המבטל אותה,

ומדאורייתא היא מותרת לגמרי בביטול חד בתרי (גטין נד ע"ב). נמצא אפוא שאין להביא ראיה מן הקולא במקרה זה, שיש להקל גם בספק ספיקא רגיל. ואמנם הגמרא (עבודה זרה עד ע"א) נקטה לשון ספק ספיקא ביחס לשתי נפילות בתערובת, אך נראה שהדבר נלמד בדרך קל וחומר, שאם סתם ספק ספיקא לקולא מותר, כל שכן שיש להקל בשתי נפילות. ואין להביא מזה ראיה לנידון דידן.

ה. ראיה מדין ספק ספיקא לקולא בדאורייתא

הצל"ח (שבת לד ע"א, על תד"ה נאכל) פושט מסברה את שאלת דינו של ספק ספיקא לחומרא בדרבנן. וזה לשונו:

ספק ספיקא כודאי הוא, שהרי אפילו באיסור דאורייתא מקלינן בספק ספיקא, אף שספק תורה לחומרא, מכלל דספק ספיקא לא מיחשב ספק רק כודאי, ומינה דהוא הדין בדרבנן בספק ספיקא שהוא לחומרא אף בדרבנן הוא אסור דלא מיחשב ספק רק כודאי איסור.

וכן כתב בספרו "נודע ביהודה" (מהדורא תניינא, יו"ד, סימן סד, ד"ה ואני אומר). אך נראה שאין ראיה זו מוכרחת, ולא בכדי התחבטו הפוסקים בנידון זה, שהרי הרמב"ם אומר (שו"ת, מהדורת בלאו, סימן שי; הערות הגר"י קאפח להלכות שבת, שם עמ' תקעו):

וכבר בארנו בכלל העיקרים שבארנום שכל הדברים מותרים מן התורה זולתי מה שנתברר איסורו. ושארם ספקא דאורייתא לחומרא אינו אסור אלא מדבריהם,² לא מן התורה.

ובהערת הגר"י קאפח (הלכות טומאת מת, פרק ט, אות טז) מביא בשם כמה מן האחרונים שגם הראב"ד מסכים בזה לרמב"ם, אף על פי שהשיג עליו שם. ומה שנתקשו האחרונים במה שכתב הרמב"ם שם, שמי שעבר על ספק דאורייתא חייב אשם תלוי, ולכאורה אם התורה התיירה, לא שייך לחייבו קרבן, אינו קשה לפי הגרסה המדויקת ברמב"ם, שבה לא נכתב שיש חיוב באשם תלוי, כלשונו הקולעת של הגר"י קאפח: "קושיית הרב עץ חיים היא על תוספת המגיה".

2 כך בנוסח הגר"י קאפח, אבל במהדורת בלאו: "מדברי סופרים". למשמעות המונח "דברי סופרים" בלשון הרמב"ם, כתב הגר"י קאפח מאמר שלם (כתבים, חלק ב, עמ' 549–556) ובו הוא מבקש להפריך את אותו "כלל כלול, יסוד מוסד ועקרונות עקרוני, מונח ושגור בפי רבים מן הראשונים והאחרונים, שכאילו הרמב"ם קורא לכל דאורייתא שנלמד באחת מהמידות 'מדברי סופרים' או 'מדבריהם' [...]. לנו נראה כי מעולם לא אמר הרמב"ם את זאת ולא עלתה על לבו [...]. לפיכך ברור שכל מקום שאמר 'דברי סופרים' או 'מדבריהם', הם דברי סופרים ממש בכל מלוא משמעות המלים ובכל פשטותם".

לפי זה, אין צורך לקבוע שספק ספקא נחשב כוודאי כדי להתירו, ודי בקביעה דמאי דגזור גזור ומאי דלא גזור לא גזור. וממילא אין ראיה לאסור ספק ספקא לחומרא בדרבנן. ואמנם היו מי שתלו את הנידון דידן במחלוקת הרמב"ם והרשב"א בגדר איסור בספק דאורייתא (ראה שו"ת יחו"ד, ח"א, סימן כג, וח"ה, סימן כא; יבי"א, ח"ט, יו"ד, סימן לא, אות ד). אך נראה שאף לדעת הרשב"א, הסבור שספקא דאורייתא מדאורייתא לחומרא, והיתר ספק ספקא הוא חידוש, עדיין אין בידנו לקבוע כיצד רצו חכמים שינהגו בספקותיהם, ועדיין ייתכן לומר שבמקום ספק, ואפילו ספק ספקא לחומרא, לא גזרו.³

ו. היכן הגבול?

לפי השיטה שיש להקל בספק ספקא בדרבנן, נשאלת השאלה: עד מתי? וכי די בכל צד ספק קטן כדי להתיר את האיסור? כדי לענות על שאלה זו, יש לעיין בדברי הגמרא (עבודה זרה עד ע"א):

ספק עבודה זרה אסורה, וספק ספקא מותרת. כיצד? כוס של עבודה זרה שנפל לאוצר מלא כוסות – כולן אסורין. פירש אחד מהן לריבוא ומריבוא לריבוא – מותרין.

מו"ר הגר"ש טל שליט"א הוכיח מדברי הגמרא הללו שהיתר ספק ספקא אינו נובע מן העובדה שיש רוב מציאותי, שהרי נפילת כוס של איסור לתוך שלוש כוסות ולאחר מכן נפילת כוס מאותן ארבע לתוך שלוש אחרות יוצרת ספק ספקא, ואילו כוס אחת הנופלת לתוך ריבוא כוסות נידונית רק כספק אחד. והוכיח גם מדין המשנה (טהרות, פרק ו, משנה ד) שכל שאתה יכול לרבות ספקות וספקי ספקות, ברשות היחיד טמא וברשות הרבים טהור, אף על פי שהרוב מועיל בטומאה (נידה יח ע"א).

נמצא שעל כורחנו עלינו לומר שההיתר אינו מושתת על העובדה שהוא רוב מציאותי אלא על חידוש שחידשה התורה, שניתן לסמוך על צדדי הקולא בספק ספקא.⁴ ועוד האריך בזה, אבל אין כאן מקום להביא את כל דבריו.

לפי זה, ניתן לענות על השאלה עד מתי ולומר שמשעה שהספקות יוצרים רוב מציאותי, ניתן וצריך לסמוך עליהם אף להחמיר בדרבנן, ולא מדין ספק ספקא אלא מדין רוב מציאותי, המועיל מדאורייתא להכריע ספקות (ראה: חולין יא ע"א; תוס' בבא קמא

3 בשולי הדברים יש לציין כי הצ"ח כתב את דבריו כדי לבאר דברי רבנו יונה, שהחמיר במי שהניח עירוב בין השמשות ונאכל עירובו באותו בין השמשות. ואולם במקרה זה צד החומרא גדול הרבה יותר מספק ספקא: לא מיבעיא אם כל בין השמשות הוא יום או כולו לילה, דפשיטא שאין עירובו עירוב, אלא אף אם מקצתו יום ומקצתו לילה, אין לדעת מהו רגע במעבר מיום ללילה, ולכן צד הקולא הוא קלוש ולא ניתן להסתמך עליו.

4 ובוה תשובה נוספת לטענת הצ"ח שספק ספקא הוא בגדר ודאי.

כז ע"ב, ד"ה קמ"ל). וגם כששני הספקות יוצרים הכרע מסברה (מה שלא תמיד קורה), יש להחמיר מכוח דברי הרמב"ם בהלכות ממרים הנזכרים לעיל, שאין דבר נחשב ספק אלא אם כן אין אתה יודע להיכן הדין נוטה.

